

Türkiye İle İran Arasındaki Ticari İlişkileri Etkileyen İktisadi ve Psikolojik Faktörler

Kerem KARABULUT (*)

Ali SHAHINPOUR (**)

Öz: Küreselleşmeyi ve bölgesel işbirliğini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de ticari ilişkilerin düzeyidir. Türkiye ve İran bölgenin hem iktisadi, hem sosyal hem de siyasi açıdan en önemli iki aktörüdür. Bu iki ülke arasındaki ticari ve diğer ilişkileri etkileyen faktörleri analiz etmek önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye ile İran ilişkileri hem Ortadoğu ve Kafkasya hem de Avrupa Birliği ve ABD üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler doğurabilecek özelliindedir.

Bu çalışmada, Türkiye ve İran'ın ticaretini etkileyen temel iktisadi değişken olarak döviz kuru ve psikolojik faktör olarak da din, dil, kültür, eğitim seviyesi, politik sistem ve endüstriyel gelişmişlik boyutları incelenmiştir. Öncelikle Türkiye'nin İran da dahil, ihracat yaptığı 30 ülke üzerinde yatay kesit analizleri yapılacaktır. Daha sonra da, Türkiye ile İran arasındaki ticaret analizi 1960-2010 yılları arasında zaman serisi analizleriyle test edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İran ticareti, ticarete psikolojik faktörler, bölgesel ticaret ve işbirliği

The Economical and Psychological Factors Affecting Turkey-Iran Commercial Relations

Abstract: One of the most important factors affecting globalization and regional cooperation is the level of trade relations. Turkey and Iran are the two most important actors in terms of economics, social and political effects in the Middle East. It is important to analyze the factors effecting commerce and other relations between two countries. Because Iran's relations with Turkey cause both positive and negative influences in the Middle East, the Caucasus, the European Union and the U.S.

The article examines the exchange rate as a basic economic variable and religion, language, culture, level of education, political system and industrial development indexes as psychological variables. First of all, the cross-sectional analysis on 30 countries exporting from Turkey, including Iran, will be inducted. Then Turkey and Iran commercial relations will be examined by time series analyses between 1960 and 2010.

Keywords: Iran-Turkey trade, psychological factors in trade, regional trade and cooperation

*) Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü .
(e-posta: kerem@atauni.edu.tr)

**) Department of Economics, Ajabshir Branch, Islamic Azad university, Ajabshir, Iran- Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum (e-posta: ali.shahinpour@atauni.edu.tr)

Giriş

İkinci dünya savaşından sonra dünya ekonomisinde bir hızlı büyüme dönemi yaşanmıştır. Bu hızlı büyümeye rağmen, en yoksul ülkeler ile en zengin ülkeler arasındaki gelir açığı olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret politikalarının, gelişmiş ülkelerin gelir düzeyini yakalamak için bir araç olarak kullanılmışlardır.

Günümüzde bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile onun uluslararası ticari ilişkileri arasında pozitif bağlantı olduğu kabul edilmektedir. 1950'lerde kalkınma için ithal ikameci sanayileşme politikaları önerilmiştir. 1970'lerde ihracata dönük sanayileşme politikaları önerilmeye başlamış ve 1980'lerde bir kaç istisna dışında bütün ülkeler dışa açık ticaret politikalarının izlemeye başlamıştır. Başka bir ifade ile ihracatın özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal gelirlerine önemli katkı sağladığı kabul edilmiş ve ihracatın desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü ihracat gelişme sürecinde çok önemli işlevler görebilir ve büyümenin temel araçlarından birisi sayılır.

İhracatın artışı yoluyla döviz girdisi sağlamak çoğu ülkedeki iktisadi politikaların temel amaçlarından birisidir. Ülkelerdeki ihracat artışı sağlamak için uygulanan politikaların temel nedenleri; a) Dış ödemeler bilançosu açığını kapatarak ülkenin döviz ihtiyacını karşılamak, b) ihracat artışıyla yerel üretimi ve dolayısıyla istihdamı artırmak, c) Elde edilen gelirin tüketime, yatırıma ve ithalata ayrılmasıyla refah düzeyinde artış sağlamaktır. Ayrıca bir ülkede ihracatın gelişmesi, o ülkenin serbest uluslararası ticarete eğilimini göstermektedir. Bu politika, bir ülkenin dış piyasalara ilgisini ve onlara bağımlılığını da göstermektedir. İhracatı geliştirme politikası, serbest dış ticaretin gelişmesine sebep olmakta ve böylece kaynak kullanımında etkinlik artmaktadır. Bu politika, üretim sürecini klasik iktisatçılarıdaki gibi karşılaştırmalı üstünlüğe yönlendirecektir. Kaynakların verimli üretim alanlarına tahsisi ve kullanımı yerel üretimi ve milli geliri artırmaktadır. Dünya ticaretindeki hızlı gelişim, aktif serbest dış ticaret stratejilerinin kullanılması, bilgi ve iletişim teknolojilerinde devrim ve uluslararası ticaret engellerinin kaldırılmasıyla bağlantılı ilerlemiştir.

Bilimsel araştırmalara göre, ülkelerin büyüme süreci ile ihracatları arasında sıkı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin ihracatındaki bir milyar dolarlık artış, milli gelirinde iki milyar dolar, vergilerde dörtyüz milyon dolar ve istihdamda 50-70 bin arasında bir artışa neden olmaktadır (Methuşi ve Tari; 2007:195-233). Gelişmekte olan ülkelerde ihracata bağlı büyüme stratejisi önemli stratejilerden birisidir. Bu ülkelerde ihracatın artışına sebep olan her bir faaliyet, iktisadi durgunluğun giderilmesi için önemli bir adım olmaktadır. İstikrarlı bir gelişmenin gerçekleşmesi için de hem serbest piyasa ekonomisini hem de buna bağlı düşünceleri bilmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, dış ticaret ile ilgili olarak iktisadi ve sosyolojik değişkenlerin birbirleri üzerindeki etki ve tepkilerini dikkate almak ve ülkenin özelliklerini, sınırlarını ve üstünlüklerini bilmek önemlidir.

Türkiye ve İran özel potansiyellere sahip oldukları için bölgedeki istikrarlı bir iktisadi yapının oluşmasında iki önemli ülke konumundadırlar. Araştırmalarda dünya ülkelerinin ticaretini etkileyen iktisadi faktörler incelenmiştir. Bu konuda, psikolojik faktörlerin et-

kisi bir kaç araştırma hariç ihmal edilmiştir. Bu çalışmada ise Türkiye ile İnan arasındaki ticaretden (Türkiye'nin ihracatında) iktisadi ve psikolojik faktörlerin etkisi birlikte incelenmektedir. Böylece, Türkiye'den İnan'a yapılan ihracatı etkileyen temel iktisadi ve psikolojik değişkenler tespit edildikten sonra uygun öneriler getirmek çalışmanın amaçları arasındadır.

I- Literatür

İhracat artışının istihdam ve hasıla üzerinde pozitif etkisi olduğu konusunda ciddi bir literatürün olduğu söylenebilir. Keynesyen kısa dönem analizine göre, ihracatın büyümesi, çarpan yoluyla üretim ve istihdamın artışına yol açmaktadır. Yine Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisi gereği de ihracat hasıla ve istihdam üzerinde olumlu etkilerde bulunmaktadır. Ancak, bu tür etkiler kısa dönemli ve bir defalık denilebilecek statik etkilerdir. Oysa asıl üzerinde durulması gereken ticaretin dinamik etkileridir.

Piyasa veya üretim ölçeği ve teknolojik değişim önemli dinamik etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Bu etkilerin sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi sağlam teorik temeller gerektirir. Neoklasik büyüme modeli teknoloji ve emek arzını dışsal kabul ettiği için büyüme ile dış ticaret çalışmalarına sağlam teorik temeller sağlamaktan uzaktır. Ancak, 1990'lı yıllarda gelişen İçsel büyüme modelleri, büyüme ve dış ticaret arasında önemli dinamik etkileşim mekanizmaları öngörmektedir. Örneğin 1986 yılında Romer tarafından geliştirilen model, bazı dışsallıkları vurgulayarak azalan getirilerin negatif etkilerini ortadan kaldıracak ölçek etkileri yaratmakta, böylece kalıcı büyüme sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Lukas 1988'de emek arzını beşeri sermaye birikimi ile ilişkilendirerek kalıcı büyüme öngören bir model geliştirmiştir. İçsel büyüme modellerindeki bu gelişmeler, ticaret, teknolojik gelişme, beşeri sermaye ve büyüme ilişkilerine olan ilgiyi canlandırmıştır.

İçsel büyüme modellerinin dış ticarete ilişkin olarak söylediklerini kısaca şöyle özetleyebiliriz: Dışa açık küçük bir ekonomide büyüme süreci, ya üretim fonksiyonundaki kaymalar biçiminde karşımıza çıkan üretkenlik artışları ya da fiziksel ve beşeri sermaye birikimi sonucu gerçekleşir. Üretkenlik artışları, yaparak öğrenmeye, araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine ve beşeri sermayenin dışsallıklarına bağlı olarak, ürün çeşitlenmesi ve kalite iyileşmeleri biçiminde ortaya çıkar. Gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) AR-GE faaliyetleri gözardı edilecek kadar küçüktür. Bu ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki AR-GE faaliyetlerinden yararlandıkları kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme süreci, ticaret (ihracat-ithalat) yoluyla teknolojinin yayılma derecesine bağlı olmaktadır. Diğer bir ifade ile GOÜ'lerde dış ticaretin dinamik etkileri doğrudan değil, fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin yan etkileri ya da sermaye mallarını da içeren ileri teknoloji ve bilgi düzeyine bağlı olarak gelişecektir. Dış ticaret ithalat ya da ihracat yoluyla bu dışsallıkların ortaya çıkmasını ve teknolojik bilginin yayılmasını kolaylaştırdığı ölçüde, büyümeyi olumlu etkileyebilecektir. Bu modellere göre, dış ticaret, yaparak öğrenime ve pozitif dışsallıkların zayıf olduğu sektörlerde uzmanlaşmaya yol açarsa, büyüme olumsuz etkileneyecektir. Bu özetten kolayca anlaşılacağı gibi, dış ticaretin sağlayacağı

dinamik kazançlar potansiyel ve dolaylı yararlardır. Bu durumda, dış ticaretin önemli dinamik yararlar sağlayacağına ilişkin soruların doğal olarak ampirik çalışmalarla cevaplanması gerekmektedir.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler uzun dönemlerden beri devam etmektedir. Bu iki ulusun ticari ilişkileri her ikisi açısından da önem taşımaktadır. Bu çerçevede, ticari ilişkileri test etmek amacıyla çok yönlü araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kaçını örnek olarak sunmak mümkündür.

Erdekani tarafından yapılan araştırmada, İran ile Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO'da) üye olan ülkelerin arasındaki ticari ilişkileri değerlendirmiştir. Bu çalışmada, İran ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiyi İran ile diğer üye ülkelerin ilişkilerinden daha etkin bulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre, İran'ın Türkiye'den yaptığı ithalat Türkiye'nin milli üretimini olumlu etkilemektedir (Erdekani; 2007: 27-52).

Erdoğan ve Bozkurt tarafından, Türkiye'de cari açığın belirleyicileri adlı makalede, 1990-2008 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak Türkiye'de cari açığın belirleyicileri olarak petrol fiyatları, M2, ihracatın ithalatı karşılama oranı, enflasyon, enflasyon belirsizliği, döviz kuru, döviz kuru belirsizliği ve doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içindeki payı serileri incelenmiş ve sonuç olarak en yüksek korelasyon değeri ihracatın ithalatı karşılama oranı ve ikinci yüksek değer ise petrol fiyatlarının olduğu tespit edilmiştir (Erdoğan ve Bozkurt; 2009: 135).

Peker ve Hotunluoğlu tarafından yapılan Türkiye'de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi adlı makalede, 1992-2007 arası aylık verileriyle analiz yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucu olarak reel döviz kuru, reel faiz oranı ve İMKB Türkiye'de cari açığın belirleyicileri olan en önemli değişkenlerdir (Peker ve Hotunluoğlu; 2009: 221).

Yapraklı tarafından yapılan Türkiye'de esnek döviz kuru rejimi altında dış açıkların belirleyicileri adlı makalede, esnek döviz kuru rejiminin uygulandığı 2001:3-2009:6 dönemine ait aylık zaman serileri kullanılarak reel bütçe açığı, reel para arzı ve reel efektif döviz kuru endeksinin reel dış ticaret açığı üzerindeki etkileri sınır testi yaklaşımı kullanılarak ekonometrik açıdan incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde dış ticaret açığı; bütçe açığından pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı, para arzından negatif ve istatistiki olarak anlamlı, reel efektif kur endeksinden ise pozitif ve istatistiki açıdan anlamsız olarak etkilenmektedir. Öte yandan kısa dönemli analiz sonuçları, para arzının dış ticaret açığını pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkilediğini göstermektedir. Bütçe açığı ve reel efektif kur endeksine ait kısa dönemli analiz sonuçları ise uzun dönemli ilişki sonuçlarıyla paralellik arz etmektedir (Yapraklı; 2010:141)

Adnan Hye de Çin ekonomisinin'de ihracat, ithalat ve iktisadi büyüme adlı makalesinde, ihracat ile büyüme, ithalat ile büyüme ve ihracat ile ithalat arasında iki yönlü uzun dönem ilişki olduğunu tespit etmiştir (Adnan Hye; 2012: 42-55).

Sınırlı sayıda bahsedilen bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, genel olarak ticaretle ve özelde de ihracat ile reel değişkenler denilen hasıla ve istihdam arasında pozitif yönlü

bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'nin ihracatı üzerinde etkili olan iktisadi ve psikolojik etkilerin tespiti yapılmaya çalışılmaktadır.

II- Durağanlık ve Birim Kök Testi

Zaman serisi regresyonu analizinde bir serinin zamana bağlı olduğu sorunu ortada olursa yapıldığı regresyon sonucuna güvenmek hata içermektedir. Dolayısıyla bu konuyu incelemek önem taşımaktadır. Yani bir seri zamana bağlı olursa zaman üzerinde durağan olmadığı anlamdadır.

Bir serinin durağan olup olmadığını belirlemek analizin doğru yapılabilmesi için çok önemlidir. Çünkü aşağıda da değinileceği üzere, durağanlık ile ilgili olarak şu iki özellik görülmektedir.

A- Kesin Durağan Süreç

Bir durağan süreçte, her $t_1, t_2, \dots, t_T \in \mathbb{Z}$ ve $T = 1, 2, \dots$

$$F_{y_{t_1}, y_{t_2}, \dots, y_{t_T}}(y_1, \dots, y_T) = F_{y_{t_1+k}, y_{t_2+k}, \dots, y_{t_T+k}}(y_1, \dots, y_T) \quad (1)$$

F, rastgele değişken setinin ortak dağılım fonksiyonudur. Diğer bir deyişle, eğer bir serinin zaman içerisinde kendi değerlerinin dağılımı aynı kalırsa, o seri kesin durağandır. Yani y'nin belirli bir aralık içinde düştüğü ihtimali geçmişte, gelecekte ve herhangi bir zamanda aynı olduğunu ifade etmektedir (Brooks; 2008: 207).

B- Zayıf Durağan Süreç

Eğer bir seri aşağıdaki eşitlikleri sağlıyorsa, zayıf ya da kovaryans durağan mevcuttur.

$$\begin{aligned} 1) & E(y_t) = \mu \\ 2) & E(y_t - \mu)(y_t - \mu) = \sigma^2 < \infty \\ 3) & E(y_{t_1} - \mu)(y_{t_2} - \mu) = \gamma_{t_2 - t_1} \quad \forall t_1, t_2 \end{aligned} \quad (2)$$

Bu üç denklem sırasıyla, durağanlık sürecinin sabit ortalama, sabit varyans ve sabit otokovaryans yapısı olduğunu ifade etmektedir. Sabit ortalama ve sabit varyans bilinmektedir. Ancak sabit otokovaryans'ın açıklanmasında yarar vardır. Otokovaryans y'nin geçmiş değerleriyle bağlantısını ifade etmektedir. Bir durağan serideki otokovaryans t_1 ile t_2 arasındaki farka bağlıdır. Yani y_t ve y_{t-1} arasındaki kovaryans ile y_{t-10} ve y_{t-11} arasındaki kovaryans vb. aynıdır (Brooks; 2008: 207).

$$E[y_t - E(y_t)][y_{t-s} - E(y_{t-s})] = \gamma_s \quad s = 0, 1, 2, \dots \quad (3)$$

C- Durağanlık Ve Birim Kök Testinin Önemi

Bir serinin durağan olup olmadığını incelemesi, şu gerekçelerle önem arz etmektedir (Brooks; 2008: 208).

- 1) Bir serinin durağan olup olmaması onun davranış ve özelliklerinin güçlü bir şekilde etkilemektedir. Durağan bir seride yaşanan şokların etkisi gittikçe azalmaktadır.
- 2) Durağan olmayan veri kullanımı sahte regresyona yol açabilir. Eğer birbiriyle ilgisiz iki değişken zamana bağlı olarak değişse bile, birbirleri üzerinde anlamlı bir regresyon oluşturabilmektedirler. Yani yüksek R^2 ve anlamlı katsayıya sahip olabilirler. Halbuki, bu iki değişken tam ilgisizdirler. Bu duruma sahte regresyon denilmektedir.
- 3) Eğer regresyon modelinde kullanılan değişkenler durağan olmazsa, t ve F istatistikleri normal t ve F dağılımlarını takip etmeyebilirler.

Üstte kısaca bahsedilen özellikler doğrultusunda, çalışma kapsamına alınan İran ve Türkiye arasındaki zaman serisi verilerine bağlı Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Sınaması ve Schwarz bilgi kriterinde maksimum gecikme sayısı 3 olarak elde edilen tablo aşağıda düzenlenmiştir.

Tablo1: Birim kök testi [SIC maksimum gecikme(3)] sonuçları

Değişken	Denklemler	Düzy				1.fark				sonuç
		%1	%5	%10	İstatistik	%1	%5	%10	İstatistik	
ENGI	C	-3.5683	-2.9212	-2.5986	-0.606595	-3.5713	-2.9224	-2.5992	-7.7176	I(1)
	T - C	-4.1525	-3.5024	-3.1807	-1.4141	-4.1567	-3.5043	-3.1818	-7.7217	
	Non	-2.612	-1.9475	-1.6127	0.7153	-2.613	-1.9477	-1.6113	-7.4996	
EXCHI	C	-3.5654	-2.92	-2.5979	0.723	-3.5683	-2.9212	-2.5986	-6.7693	I(1)
	T - C	-4.1485	-3.5005	-3.1796	-0.9196	-4.1525	-3.5024	-3.1807	-7.1793	
	Non	-2.6112	-1.9474	-1.6127	1.424	-2.612	-1.9475	-1.6127	-6.5022	
LIMPI	C	-3.5713	-2.9224	-2.5992	-1.6110	-3.5713	-2.9224	-2.5992	-18.5451	I(1)
	T - C	-4.1567	-3.5043	-3.1818	-1.2203	-4.1567	-3.5043	-3.1818	-18.6450	
	Non	-2.613	-1.9477	-1.6162	2.4589	-2.6151	-1.948	-1.6124	-2.5169	
INFI	C	-3.2343	-2.9212	-2.5986	-4.2343	-3.5777	-2.9252	-2.6007	-6.4462	I(0)
	T - C	-4.1525	-3.5024	-3.1807	-4.8221	-4.1657	-3.5085	-3.1842	-6.4364	
	Non	-2.613	-1.9477	-1.6126	-1.3916	-2.6151	-1.948	-1.6124	-6.476	
INTI	C	-3.621	-2.9434	-2.6103	-0.4931	-3.6268	-2.9458	-2.6115	-5.4130	I(1)
	T - C	-4.2268	-3.5366	-3.2003	-1.375	-4.235	-3.5403	-3.2024	-5.3317	
	Non	-2.627	-1.9501	-1.6113	1.4971	-2.6308	-1.9504	-1.6112	-5.1104	
LRI	C	-3.5966	-2.9332	-2.6049	-2.2197	-3.5966	-2.9332	-2.6049	-3.8197	I(1)
	T - C	-4.1923	-3.5208	-3.1913	-0.8760	-4.1923	-3.5208	-3.1913	-4.4824	
	Non	-2.6212	-1.9489	-1.6119	2.048	-2.6212	-1.9489	-1.6119	-2.0431	
LPOPI	C	-3.5683	-2.9212	-2.5986	-1.7268	-3.5683	-2.9212	-2.5986	-1.2245	I(2)*
	T - C	-4.1525	-3.5024	-3.1807	-1.1948	-4.1525	-3.5024	-3.1807	-1.9614	
	Non	-2.6120	-1.9475	-1.6127	0.8738	-2.6120	-1.9475	-1.6127	-0.9954	

*Lpopi: 2. Farkıyla %1 önem seviyesinde modelde sabit terim dahil olarak durağan hale gelmiştir.

Engi: Endüstriyel gelişmişlik, Exchi: döviz kuru, Empi: İran'ın Türkiye'den ithalatı, İnfi: İran'daki Enflasyon, İnti: İran'ın Faiz oranı, LRi: İran'daki eğitim seviyesinin temsil etmektedir. Bu değişken nüfusun yazıp okumayı başaranların yüzdesidir.

Enflasyon hariç modeldeki bütün değişkenler durağan değildir. Değişkenler birinci fark aldıktan (nüfus ise ikinci fark aldıktan) sonra durağan hale gelmiştir. Enflasyon oranı yüzde %1 önem seviyesinde düzeyinde durağandır. Bu nedenle, enflasyon oranı I(0), nüfus I(2) ve diğer değişkenler ise I(1) olarak gösterilmektedir.

III- Metodoloji ve Model

Araştırmada ekonometrik yöntem olarak En Küçük Kareler (EKK) Yöntemi kullanılmış ve iktisadi ve psikolojik faktörlerin Türkiye ihracatı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Araştırmada, Psikolojik faktörlerin zaman içerisinde sabit olduğu kabul edilerek yatay kesit regresyon analizi yapılmış ve Türkiye'nin 2010 yılı için ihracatının %88'ini yaptığı 49 ülkeye ait verilerle analizler yapılmıştır. Daha sonra, Türkiye'den İran'a yapılan ihracatı etkileyen psikolojik ve iktisadi faktörler, 1959-2010 aralığı verileriyle zaman serisi analizi yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Analizler, Eviews programı yardımıyla yapılmıştır. Eviews programı özgün özelliklere sahip olduğu için ekonometrik modellerin tahmin ve öngörüsünde özel bir öneme sahiptir. Araştırmada kullanılan ihracat verileri, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. 49 ülkeye ait Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), nüfus ve döviz kuru Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. Politik sistem ve Kültür Boyutu verileri Freedom House raporları ve Geert-Hofsetede sitelerinden toparlanmıştır. Ülkelerdeki nüfusun müslüman yüzdesi de tr.wikipedia.org sitesinden alınmıştır.

Araştırmanın amacı, Türkiye ihracatı üzerinde, iktisadi ve psikolojik faktörlerin etkisini test etmektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ihracatı bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Döviz kuru, endüstriyel gelişmişlik, enflasyon oranı, faiz oranı, din, dil (veri olmadığı için dışlandı), kültür ve politik sistem ise bağımsız değişkenler olarak alınmıştır.

Buna göre oluşan model;

$$\text{Log(Expo)} = f[\text{exch, relg, pols, idv, urb, edu, Log(pop)}] \quad (4)$$

$$\text{EXPO} = \beta_0 + \beta_1 \text{EXCH} + \beta_2 \text{RELG} + \beta_3 \text{POLS} + \beta_4 \text{IDV} + \beta_5 \text{URB} + \beta_6 \text{EDU} + \beta_7 \text{POP} + u_t$$

Expo: Türkiye'nin ihracatı logaritma şeklinde modelde bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, bağımsız değişkenlerin katsayıları, onlardaki değişimin ihracat üzerindeki % değişim etkisini ifade etmektedir.

Exch: döviz kurunu ifade etmektedir. Araştırmada, reel efektif döviz kuru endeksi (2005= 100 olmak üzere) kullanılmıştır.

Relg: Din değişkenidir. Araştırmada, ülkelerin nüfusunun müslüman yüzdesini ifade etmektedir.

Pols: Politik system olarak, ülkelerin politik hakları ve sivil özgürlükleri ortalamasından elde edilen bir değişkendir.

IDV: Kültürel mesafedeki bireyciliktir. IDV'nin yüksek olduğu ülkelerde bireyselliğin yüksek olduğu kabul edilmektedir.

Urb: Endüstriyel gelişmişliğin kentleşme derecesidir.

Edu: Eğitim seviyesini ifade etmektedir. Bu değişken, 15 yaş üstü nüfusun ortalama eğitim süresini temsil etmektedir.

Pop: Nüfus göstergesidir. Modelde logaritmik olarak bulunmaktadır. Bu değişkenin katsayısı, ihracatın nüfus esnekliğini göstermektedir.

IV- Türkiye'den İran'a Yapılan İhracatı Etkileyen Faktörler ve Hipotezler

Türkiye'den İran'a yapılan ihracatı etkileyen faktörler, zaman serisi regresyon analizi yardımıyla aşağıdaki fonksiyon ile gösterilmiştir:

$$\text{İMPI} = F(\text{ENGI}, \text{İNFI}, \text{İNTI}, \text{LRI}, \text{EXCHI}, \text{Pop}) \quad (5)$$

$$\text{İMPI} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{ENGI} + \alpha_2 \text{İNFI} + \alpha_3 \text{İNTI} + \alpha_4 \text{LRI} + \alpha_5 \text{EXCHI} + \alpha_6 \text{LPOP} + u_t$$

Oluşturulan bu model doğrultusunda çalışmada, aşağıdaki hipotezler test edilmeye çalışılmıştır.

- 1- Ülkelerin döviz kuru Türkiye ihracatını negatif yönde etkilemektedir.
- 2- Ülkelerin nüfusu Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir.
- 3- Din değişkeni Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir.
- 4- Ülkelerin politik sistemi Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir.
- 5- Kültür faktörü Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir.
- 6- Ülkelerin endüstriyel gelişmişlik kentleşme boyutuyla Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir.
- 7- Ülkelerin eğitim seviyesi Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir.

V- Model Tahmin Sonuçları

Eviews programından elde edilen yatay kesit verileri ve İran verilerine göre elde edilen zaman serisi regresyon sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

A- Yatay Kesit Sonuçları

Türkiye'den 49 ülkeye yapılan ihracatı etkileyen faktörler, yatay kesit regresyon analizi sonuçları Log(expo) bağımlı değişken olmak üzere aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Regresyon Sonuçları (Log(expo) bağımlı değişken)

Değişken	katsayısı	Standard hata	t-istatistiği	Prob.
C	-5.982004	2.823929	-2.118327	0.0540
EXCH	0.002271	0.012075	0.188047	0.8537
RELG	-0.034620	0.009633	-3.593740	0.0033
POLS	0.396093	0.171128	2.314598	0.0376
IDV	-0.006716	0.010528	-0.637897	0.5346
URB	0.031600	0.008857	3.567644	0.0034
EDU	0.090132	0.085556	1.053485	0.3113
LOG(pop)	1.051277	0.119203	8.819207	0.0000
AR(1)	0.822840	0.171625	4.794408	0.0004
$R^2 = 0.881994$		$D.W.=1.875899$		
$F = 12.14546$		$Prop=0.000068$		

Özet olarak modelin tahmin sonuçları şöyledir:

$$EXPO = -5.982 + 0.0023EXCH - 0.035RELG + 0.396POLS - 0.0067IDV + 0.0316URB + 0.09EDU + 1.05POP \quad (6)$$

Tablo 2 model parametrelerinin tahmin sonuçlarını göstermektedir. EKK yaklaşımının en önemli göstergelerinden birisi, değişken katsayısının anlamlı olup olmadığını gösteren t istatistiğidir. Bir katsayıya ait olan t değeri, t istatistiğine ait tablo değerinden (yaklaşık 2) mutlak değer olarak büyükse katsayının sıfırdan farklı olduğu kabul edilmektedir. Yani bağımsız değişken, bağımlı değişken üzerinde etkiye sahip olmaktadır. Normalde t değeri yaklaşık 2'den büyük olursa, %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu kabul edilir. Bu nedenle, döviz kuru, kültürel boyut ve eğitim seviyesi %5 önem düzeyinde anlamlı çıkmamıştır. Başka bir anlatımla, Türkiye'nin ihracatı üzerinde bu üç değişkenin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Din, politik system, endüstriyel gelişmişlik (kentleşme derecesi) ve nüfus Türkiye ihracatını önemli derecede etkilemektedir. Bir diğer önemli gösterge R^2 'dir. Araştırmada R^2 0,88'dir. Bunun anlamı, bağımlı değişkendeki değişimlerin %88'i modeldeki bağımsız değişkenlerce açıklanabilmektedir. Modelde hata terimi değerleri arasında otokorelasyon olduğu bulunmuştur. Modele dahil edilen AR(1) anlamlı olmuş ve Durbin-Watson katsayısı da otokorelasyonunun kaldırıldığını göstermiştir.

$N=49$, $k=7$ $d_1=1.246$, $d_u=1.875$, $D.W.= 1.876 \Rightarrow (H_0: \text{otokorelasyon yoktur})$ reddedilmez. Başka bir deyişle otokorelasyon modelden kaldırılmıştır.

Katsayı işaretleri açısından değerlendirme yapıldığında, ülkelerdeki döviz kuru, politik sistem, kentleşme derecesi, eğitim seviyesi ve nüfus sayısı Türkiye ihracatını pozitif etkilemekte iken, din ve kültür değişkenleri ise Türkiye ihracatını negatif etkilemektedir. Bu sonuçlara göre, 1., 3., ve 5. hipotezler reddedilmekte, 2., 4., 6., ve 7. hipotezler ise kabul edilmektedir.

Ülkelerin nüfusunun müslüman yüzdesi arttıkça, Türkiye'den olan ithalatları azalmaktadır. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür; Batı ülkelerinde müslüman nüfus azdır. Ancak, Türkiye'nin ihracatının yaklaşık %50'den fazlası bu ülkelerle gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin müslüman ülkelere yönelik ihracatı düşük gözükmüş olabilir. Ayrıca müslüman ülkelerdeki milli gelirin düşük olması ve bu ülkeler ile çoğunlukla kara yolu ulaşımının kullanılması, onlar açısından ithalatı maliyetli hale getiriyor olabilir. Oysa müslüman olmayan ülkelere daha ucuz ulaşım yolu olan deniz ulaşımı kullanılmaktadır. Diğer taraftan, Müslüman ülkelerin Türkiye'nin üretim ve sanayi merkezi olan İstanbul, Kocaeli, İzmir gibi kentlere uzaklığının Avrupa ülkelerinden daha fazla olması da dış ticareti kısıtlayıcı etken olarak sayılabilir.

Ülkelerde döviz kuru arttıkça Türkiye'den olan ithalatları artıyor gözükmesine rağmen, katsayı istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır.

Politik sistem açısından ülkeler tam özgür ya da özgür olmama durumlarına göre, 1 ile 7 arasında bir puan verilerek sınıflandırılmaktadır. Buna göre, tam özgür olanlara 1, özgür olmayanlara ise 7 verilmektedir. Tablo verilerine göre, ülkeler özgürleştikçe Türkiye'den olan ithalatları azalmaktadır. Özgür ülke grubuna girenler çoğunlukla gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler kendi üretimlerini sağladıkça da Türkiye gibi ülkelere olan ithalatlarını azaltmaktadırlar. Diğer bir anlatımla, bu ülkelerin üretim esneklikleri yüksektir. Kendi ihtiyaçlarını karşılama yetenekleri fazladır. Bu da ithalat bağımlılıklarını azaltmaktadır denilebilir.

Kültür boyutunda, bireyciliğin yükseldiği ülkelerde Türkiye'den olan ithalatları azalmaktadır. Bunun sebebi, bu ülkelerdeki yerli üretime olan ilgi arttığı için yurtdışı ithalatın azaltılması olabilir. Çünkü, bu ülkelerde kendi ülkelerine olan bağlılığı yüksek vatandaşlar yetişmektedir. Bu insanlar daha çok yerli üretim yönünde tercihte bulunmaktadırlar. Bu durum, iktisattaki bireysel menfaatler toplamının sonuçta toplum menfaatini oluşturacağı düşüncesinin sonucu da olabilir.

Ülkelerin kentleşme dereceleri arttıkça Türkiye'den olan ithalatları artmaktadır. Kentleşme katsayısına göre, %1 kentleşme derecesi artınca, Türkiyeden yaptıkları ithalatları % 0,032 artmaktadır. t istatistiği de katsayının anlamlı olduğunu göstermektedir.

Nüfus değişkeni pozitif katsayıya sahip olduğu için ülkelerin nüfusu arttıkça Türkiye'den olan ithalatları da artmaktadır. Tablo verilerine göre, ülkelerdeki nüfusun %1'lik artışı, Türkiye'den yaptıkları ithalatı %1,05 artırmaktadır.

Ülkelerdeki nüfusun ortalama eğitim süresi arttıkça, Türkiye'den olan ithalatları da artmaktadır. Ancak, bu değişkenin katsayısı anlamsız olduğu için bağımsız değişkeni etkilemediği söylenebilir.

Tahmin sonuçlarının bir önemli değeri de F istatistiğidir. F değeri genel olarak modelin anlamlı olup olmadığını açıklamaktadır. Çalışmada hesaplanan F değeri modelin anlamlı olduğunu göstermektedir (F değeri 4'den büyüktür ve prob. değeri 0,05'den küçüktür).

Çalışmada AB ülkelerine ait gölge değişken anlamsız çıktığı için modelden çıkarılmıştır.

B- Zaman Serisi Analiz Sonuçları

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkileri etkileyen faktörleri analiz etmektir. Türkiye'den İran'a olan ihracatı 1959-2010 yılları arasında etkileyen faktörlere ait zaman serisi analiz sonuçlarını gösteren tablo aşağıda düzenlenmiştir.

Öncelikle belirtilmelidir ki, psikolojik faktörler olan din, dil, kültür ve politik sistem arasında çoklu doğrusal bağlantı olduğu için tahmin yapılamamış ve modelden çıkarılmıştır.

Tablo 3: Zaman Seri Regresyon Sonuçları (Log(expo) bağımlı değişken)

Değişken	Katsayısı	Standart hata	T- istatistik	Prob
C	-7694400	3422217	-2.248367	0.0321
D(ENGI)	154532.0	77173.68	2.002393	0.0544
INFI	1123.868	5198.559	0.216188	0.8303
D(INTI)	-141085.4	70979.21	-1.987701	0.0560
D(LRI)	65282.77	51267.23	1.273382	0.2127
D(EXCHI)	-19.73196	40.57499	-0.486308	0.6303
D(LPOP,2)	432117.8	1909931.5	2.263208	0.0310
R ² =0.27		D.W.=1.85		
F- istatistik=1.84		Prob(F-istatistik)=0.1251		

Tabolda verilen regresyon sonuçlarına göre, denklemini şu şekilde ifade edebiliriz.

$$\text{IMPI} = -7694400 + 154532 \text{ ENGI} + 1124 \text{ INFI} - 141085 \text{ INTI} + 65283 \text{ LRI} - 20 \text{ EXCHI} + 432118 \text{ POPI} \quad (7)$$

Denkleme göre, Türkiye'den İran'a olan ihracatı faiz oranı ve döviz kuru negatif yönde etkilerken, endüstriyel gelişmişlik, enflasyon oranı ve eğitim seviyesi pozitif etkilemektedir. Ancak, modelde endüstriyel gelişmişlik ve nüfus katsayıları %5 önem seviyesinde anlamlı ve sıfırdan farklı olup diğer katsayılar ise anlamsız çıkmıştır. Modelde genel olarak F istatistiği düşük olduğu için model anlamsız çıkmıştır.

VI- Eşbütünlük ve Uzun Dönem İlişki

Çalışmanın zaman serisi modelinde bütün değişkenler I(1) olmadığı için eşbütünlük testi yapılamaz.

VII- Değişen Varyans Testi

Tahmin edilmiş regresyon modelinin kalıntıları arasında değişen varyans olup olmadığı testi için değişken testler Eviews programında mevcuttur. Değişen varyans testi için en

yaygın test bu programda kalıntıların grafiği ve White testidir. Eğer kalıntıların grafiği sistematik bir şekilde değişirse, değişen varyansın olduğuna kanıttır. White yaklaşımı aşağıdaki boş hipotezin test edilmesidir.

H0: değişen varyans yoktur.

H1: değişen varyans vardır.

H0 hipotezini red etmek için hesaplanan F değeri, F'e ait olan tablo değerinden küçükse ve dolayısıyla prob. değeri 0,05'den büyükse H0 reddedilmez. Bunun anlamı, değişen varyans olmadığıdır. Araştırmada, White testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: White testi sonuçları

F-istatistiği	0,381305	Prob.F(8,13)	0,9121
---------------	----------	--------------	--------

Tablo sonuçları modelde değişen varyans olmadığını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye ile İran arasında gerçekleştirilen ticaretin test edilmesine yönelik olarak ele alınan bu çalışmadan elde edilen temel sonuçları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

Çalışmada hem yatay kesit analizi hem de zaman serisi analizi kullanılmıştır. Yatay kesit analizi sonuçlarına göre, ülkelerdeki döviz kuru Türkiye ihracatı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Ancak, bu değişkenin katsayısı istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur ($t=0,1880$). Ülkelerdeki nüfusun müslüman yüzdesi arttıkça Türkiye ihracatı negatif etkilenmektedir. Bu değişken istatistiki olarak da anlamlı bulunmuştur ($t=-3,5937$). Politik sistem Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir. Bu değişkenin katsayısı da istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur ($t=2,3146$). Kültür değişkeni Türkiye ihracatını negatif etkilemekte ve katsayı da anlamsızdır ($t=-0,6379$). Ülkelerdeki endüstriyel gelişmişlik (kentleşme düzeyi) Türkiye ihracatını pozitif etkilemekte ve değişken katsayısı istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur ($t=3,5676$). Ülkelerdeki eğitim seviyesi Türkiye ihracatını pozitif etkilemektedir. Ancak, katsayı anlamsızdır ($t=1,0535$). Ülkelerin nüfusu Türkiye ihracatını pozitif etkilemekte ve katsayı anlamlıdır ($t=4,7944$). Yatay kesit modeli genel olarak da anlamlı bulunmuştur ($F=12,1455$). Bunun anlamı, kurulan modelin doğru olduğudur.

Türkiye'den İran'a yapılan ihracata yönelik zaman serisi analizi sonuçlarına göre ise, Türkiye'den İran'a olan ihracatı faiz oranı ve döviz kuru negatif yönde etkilerken, endüstriyel gelişmişlik, enflasyon oranı ve eğitim seviyesi pozitif etkilemektedir. Ancak, modeldeki katsayılar anlamsız olduğu ve genel olarak F istatistiği düşük olduğu için (1,8382) model anlamsız çıkmıştır. Elde edilen bu temel veriler doğrultusunda aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- Türkiye'nin ihracatını müslüman ülkelerle artırması için altyapı çalışması ve o pazarlara kolay ulaşımı sağlayacak stratejiler üzerinde çalışması (daha doğuda üretim yapma, demir yolu bağlantıları kurma gibi) yararlı olabilir.
- İnan'a yapılan ihracat ile ilgili model ve katsayılar anlamsız çıktığı için komşu büyük bir pazar olan bu ülkeye yönelik ilgili değişkenlerin etkili hale getirilmesi için sosyo-ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılması yararlı olabilir.
- Türkiye'nin müslüman olmayan ülkelere yönelik ihracatı daha yoğun olduğu için müslüman ülkeler ile bu ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik çalışmalarda öncülük edebilmesi için politikalar geliştirmelidir.
- Konuyla ilgili Türkiye ihracatının artırılması amacıyla bilimsel çalışmaların sıklaştırılması ve desteklenmesi, fuarlar açılması ve değişik tanıtım ve reklam uygulamaları gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance (Second Edition)*. New York: Cambridge University Press.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis (Fifth Edition)*. New Jersey: Prentice Hall.
- Romer, D. (2006). *Advanced Macroeconomics (Third Edition)*. Irwin: McGraw-Hill.
- Gödekmerdan, L. (2012). "Psikolojik Mesafenin Uluslararasılaşma Sürecindeki Rolü ve Uluslararasılaşma Stratejisi Seçimindeki Etkisi: Türkiye'nin İhracatı Üzerinde Bir Araştırma". (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Haeryan, A. M. (2007). "İnan ile ECO'ya Üye Olan Ülkelerin Arasındaki Ticari İlişkilerin Değerlendirilmesi 1992-2005 Arası". *İktisadi Araştırma Dergisi*, 4(4), 27-52.
- Adnan, H. Q. (2012). "Exports, Imports And Economic Growth in China: An ARDL Analysis". *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 5(1), 42-55.
- Medhuşi, M. TARI, G. (2007). "Mazandadan İlinin Petrol Dışı İhracat Stratejisi". *Ticari Araştırmalar Dergisi*, 44, 195-233.
- Nazemi, F. (2009). "Petrol Dışı İhracat Üzerinde Makro-Değişkenlerin Etkisi". *Endüstriyel Yönetim Dergisi, İslami Azad Üni. İnsani Bilimler Fak. Sanandac Şubesi*, 10, 105-117.
- Erdoğan, S., Bozkurt, H. (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: Mgarch Modelleri İle Bir İnceleme". *Maliye Finans Yazıları*, 23(84), 135-172.

- Tuncer, İ. (2002). "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Büyüme: TODA-YAMAMOTO Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)". *sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi.asp?dosya=56*.
- Peker, O., Hotunluoğlu, H. (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 221-237.
- Yapraklı, Ş. (2010). "Türkiye'de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı". *Ankara Üniversitesi SBF. Dergisi*, 65(4), 142-163.
- İhracat: www.tuik.gov.tr (21.06.2012).
- GDP, POP: <http://databank.worldbank.org/ddp/exportData>(24.06.2012).
- EXCH: <http://databank.worldbank.org/ddp/exportData>(24.06.2012).
- Din:[http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ckelere_g%C3%B6re M%C3%BCsl%C3%BCman_n%C3%Bcfusu](http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ckelere_g%C3%B6re_M%C3%BCsl%C3%BCman_n%C3%Bcfusu) (26.06.2012).
- politik sis: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2010>. 26.06.2012.
- kültür.b <http://geert-hofstede.com/countries.html> 25.06.2012.